

DOI: 10.17951/m.2016.1.35

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. I

SECTIO M

2016

Konrad Sebastian Morawski

Zespół Szkolno-Przedszkolny w Lisich Jamach

Proces tworzenia Królestwa SHS wobec
przeobrażeń Wielkiej Wojny (1914–1918)

1. Wstęp

Pod koniec XVIII wieku serbski intelektualista Jovan Rajić nawet nie marzył o zjednoczonym państwie południowosłowiańskim. Jednak to on jako pierwszy oznajmił potrzebę wspólnej historii narodów południowosłowiańskich, dając w ten sposób wyraz sprzeciwu wobec dominacji wielkich dynastii europejskich nad Słowianami Południowymi¹. Tendencje zasygnalizowane przez Rajicia,

¹ Rajić swoje poglądy wyraził w pracy, której tytuł w języku serbskim brzmi *Istorija raznih slavenskih narodov, naipače Bolgar, Horvatov i Serbov*, co można przetłumaczyć jako *Historia różnych słowiańskich narodów, zwłaszcza Bułgarów, Chorwatów i Serbów*. Dzieło zostało opublikowane w Wiedniu i Moskwie, a w 1823 roku wznowione w Czarnogórze. W XIX wieku nastąpił zaś rozkwit wielkich południowosłowiańskich idei zjednoczeniowych, o których w Polsce pisali m.in. Henryk Batowski, Piotr Eberhardt, Wiesław Felczak, Antoni Giza, Leszek Podhorodecki, Jerzy Skowronek, Mieczysław Tanty, Tadeusz Wasilewski, Marek Waldenberg, Wiesław Walkiewicz. Zob. H. Batowski, *Państwa Bałkańskie 1800–1923*, [b.o.w.], Kraków 1938; P. Eberhardt, *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze Jugosławii w XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin 2005; W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*, Wydawnictwo Ossolineum, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985; A. Giza, *Idea jugoslawizmu w latach 1800–1918*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1992; L. Podhorodecki, *Jugosławia. Dzieje narodów, państw i rozpad federacji*, Wydawnictwo Mada, Warszawa 2000; J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Słowianie południowi i zachodni VI–XX wiek*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2005; M. Waldenberg, *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992; W. Walkiewicz, *Jugosławia*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2009.

istotnie rozbudzone w ramach dążeń państwowotwórczych narodów południowosłowiańskich w XIX wieku i na początku XX wieku, urzeczywistniły się 1 grudnia 1918 roku. Otóż tego dnia w położonym na belgradzkim placu Terazije domu Krsmanovicia serbski książę regent Aleksander w imieniu swego ojca, króla Piotra I Karađorđevicia, ogłosił proklamację Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców². Połączeniu w jedną strukturę państwową uległy zatem Królestwo Serbii oraz Państwo Słoweńców, Chorwatów i Serbów³.

Tak oto w tle upadku mocarstwowej potęgi Habsburgów i reorganizacji dziewiętnastowiecznych układów politycznych realizacji doczekał się ideał państwa jugosłowiańskiego, będący zaspokojeniem dążeń zjednoczeniowych narodów południowosłowiańskich. Kluczowe wydarzenia, które zadecydowały o utworzeniu tego państwa, miały miejsce w okresie Wielkiej Wojny (1914–1918) i charakteryzowały się dużym stopniem skomplikowania o podłożu politycznym i narodowościowym. Bez wątpienia z powodu owego skomplikowania w procesie budowy Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców często dochodziło do nieporozumień pomiędzy jego twórcami, reprezentantami różnych narodów południowosłowiańskich, stąd pomyślność tego procesu w istotnej mierze opierała się na dynamicznie zmieniającym się położeniu międzynarodowym uczestników zjednoczenia.

Celem artykułu *Proces tworzenia Królestwa SHS wobec przeobrażeń Wielkiej Wojny (1914–1918)* jest zatem omówienie przesłanek skomplikowanego procesu utworzenia Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców z uwzględnieniem kontekstu toczącej się wojny światowej i dążeń narodów południowosłowiańskich, które weszły w skład utworzonego państwa. Wartość źródłowa artykułu oparta jest przede wszystkim na materiałach archiwalnych pozyskanych przez autora z Archiwum Jugosłowiańskiego w Belgradzie i Biblioteki Instytutu Historii Współczesnej w Lublanie, prasie polskiej z 1918 roku, cennych zbiorach dokumentów na temat historii Jugosławii opracowanych przez Branko Petranovicia i Momčilo Zečevicia, a także na najważniejszej polskiej i anglojęzycznej literaturze przedmiotu.

² V.B. Sotirović, *Creation Of The Kingdom Of Serbs, Croats and Slovenes, 1914–1918*, Vilnius University Press, Vilnius 2007, s. 94.

³ W dniu utworzenia Królestwa SHS terytoria Królestwa Serbii obejmowały Serbię właściwą z Sandżakiem, Šumadiją i Kosowem, a także Macedonię, Czarnogórę, Srem, Banat, Bačkę i Baranję, zaś w skład terytorialny Państwa SHS wchodziły ziemie Chorwacji i Slawonii, Dalmacji, Krainy, Bośni, Hercegowiny, Pobrzeża Austriackiego oraz Rijeki.

2. Królestwo SHS wobec przeobrażeń Wielkiej Wojny

Proklamowane 1 XII 1918 roku Królestwo SHS rozciągało się na obszarze 248 666 kilometrów kwadratowych, który zamieszkiwało 11 984 911 obywateli. Według powszechnego spisu ludności z 31 I 1921 roku⁴ strukturę narodowościową państwa Karadordevićów tworzyły narody Serbów i Chorwatów⁵ oraz Słoweńców, zaś w grupie mniejszości narodowych wyodrębniono Niemców, Węgrów, Arnautów⁶, Rumunów i Arumunów⁷, Turków, Czechosłowaków, Rosjan, Rusinów, Francuzów, Anglików, Włochów oraz grupy inne lub nieokreślone. Warto zauważyć, że podstawowym kryterium narodowości we wspomnianym spisie był język, którym posługiwali się mieszkańcy Królestwa SHS⁸. Strukturę narodowościową tego państwa w 1921 roku odzwierciedla *Tabela 1*.

⁴ W okresie istnienia Królestwa SHS przeprowadzono dwa spisy powszechne ludności: pierwszy 31 I 1921 roku, zaś drugi przeszło dziesięć lat później – 31 III 1931 roku. Do obu dokumentów udało mi się dotrzeć, kiedy przeszukiwałem zbiory Biblioteki Instytutu Historii Współczesnej w Lublanie. Zob. Knjižnica Inštituta za Novejšo Zgodovino [dalej: KINZ], sygn. D 2908, *Definitivni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921 godine*, 1932; sygn. II 82/1, *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine u Kraljevini Jugoslaviji*, 1937.

⁵ Podział narodowościowy Królestwa SHS z 1921 roku nie obejmował Czarnogórców i Muzułmanów (współczesnych tzw. Bośniaków), którzy byli traktowani jako Serbowie i Chorwaci. Nie wyodrębniono również Serbów od Chorwatów, aczkolwiek Đorđe Borozan z Czarnogórskiej Akademii Nauki i Umiejętności w 2009 roku przeprowadził badania, z których wynikało, że w 1921 roku Królestwo SHS zamieszkiwało ok. 4 791 000 Serbów oraz ok. 3 427 000 Chorwatów. W 1931 roku te proporcje ukształtowały się w taki sposób, że z narodem serbskim w Królestwie SHS identyfikowało się ok. 5 848 000 mieszkańców, a z chorwackim ok. 3 788 000. Dane na podstawie Centar za Politološka Istraživanja, Đ. Borozan, „Demografski identitet Srba i Hrvata u Jugoslaviji prema popisima stanovništva od 1921. do 1991. godine”, <http://www.cpi.hr>.

⁶ Chodziło oczywiście o Albańczyków, ale w spisie z 1921 roku zastosowano tureckie określenie tego narodu. KINZ, sygn. D 2908, *Definitivni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921 godine*, s. 3.

⁷ Arumunowie to grupa etniczna, której liczebność w 1997 roku została oszacowana na około ćwierć miliona ludzi żyjących głównie na Bałkanach, ale również w Niemczech, Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej oraz Australii. Zob. *Rekomendacija Rady Europy z 24 czerwca 1997 roku w sprawie kultury i języka Arumunów*.

⁸ Inaczej niż w powszechnym spisie ludności z 31 III 1931 roku, gdy nie uwzględniono podziału narodowościowego w obrębie Serbów, Chorwatów i Słoweńców, którzy zostali potraktowani jako jeden naród. Natomiast wobec mniejszości narodowych zastosowano kryterium identyfikacji mieszkańców z państwem macierzystym. W ten sposób odstąpiono od stosowania budzących niejasności nazw Arnautów, Arumunów i Rusinów. KINZ, sygn. II 82/1, *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine u Kraljevini Jugoslaviji*, s. 10.

Tabela 1

Struktura narodowościowa Królestwa SHS na podstawie powszechnego spisu ludności z 31 I 1921 roku z uwzględnieniem uwag autora

Narodowość	Liczebność	Uwagi autora
Serbowie i Chorwaci	8 911 509	Według badań Đorđego Borošana do grupy oznaczonej jako „Serbowie i Chorwaci” wchodziło ok. 4 791 000 Serbów oraz ok. 3 427 000 Chorwatów, choć należy zwrócić uwagę na rozbieżność, która zachodzi w ogólnej liczbie Serbów i Chorwatów w porównaniu z oficjalnymi danymi statystycznymi.
Słoweńcy	1 019 997	
Niemcy	505 790	
Węgrzy	467 658	
Arnauci	439 657	tureckie określenie Albańczyków
Rumuni i Arumuni	231 068	Arumunów należy traktować jako rumuńskojęzyczną grupę etniczną, zlokalizowaną na terytorium jugosłowiańskim.
Turcy	150 322	
Czechosłowacy	115 532	Czesi i Słowacy
Rusini	25 615	głównie Ukraińcy i Białorusini
Rosjanie	20 658	
Polacy	14 764	
Włosi	12 553	
Francuzi	1 163	
Anglicy	453	
Inni i nieokreśleni	68 262	Takie określenia zastosowano w oficjalnych dokumentach Królestwa SHS. Można sądzić, że w tej grupie znajdowali się m.in. Macedończycy, których w Królestwie Karadońców nie traktowano jako narodu.

Źródło: KINZ, sygn. D 2908, *Definitivni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921 godine*, s. 3 wraz z uwzględnieniem danych na podstawie Centar za Politološka Istraživanja, <http://www.cpi.hr>, Đ. Borošan, *Demografski identitet Srba i Hrvata u Jugoslaviji prema popisima stanovništva od 1921. do 1991. godine*, dostęp: 9 VIII 2015.

Procesowi budowy Królestwa SHS towarzyszyły rozmaite okoliczności, będące odzwierciedleniem skomplikowanych przetargów politycznych i różnic narodowościowych w obrębie południowej Słowiańszczyzny. Wiodącą rolę w procesie zjednoczeniowym Słowian Południowych odegrały: rząd Królestwa Serbii, pod przewodnictwem wybitnego dyplomaty i prominenta rządowego Nikoli Pašicia, panująca tam od 1903 roku dynastia Karadońców, a także reprezentanci interesów narodów południowosłowiańskich zamieszkałych w Austro-Węgrzech pod berłem Habsburgów.

Warto przypomnieć, że w okresie bezpośrednio poprzedzającym wybuch Wielkiej Wojny monarchię austro-węgierską zamieszkiwało 6,782 milionów Serbów, Chorwatów, Słoweńców i pozostałych narodów ze współcześnie pojmowanego kręgu jugosłowiańskiego⁹. Aspiracje do reprezentowania ich interesów zgłosili działacze Komitetu Jugosłowiańskiego oraz Klubu Jugosłowiańskiego. Ostatnia wymieniona organizacja do procesu zjednoczeniowego aktywnie włączyła się dopiero w maju 1917 roku. Tymczasem Komitet Jugosłowiański został formalnie założony 30 IV 1915 roku w Paryżu, a jego główną siedzibę ustanowiono w Londynie¹⁰. Współpraca pomiędzy rządem serbskim a komitetem początkowo układała się dynamicznie i w duchu wzajemnej solidarności południowosłowiańskiej. Świadczył o tym telegram komitetu, który został wysłany 12 X 1915 roku do przebywającego w Niżu premiera Serbii Pašicia¹¹. Wyrażono w nim „nieograniczoną solidarność z narodem serbskim”, a Armię Serbską porównano do biblijnego Dawida, który stawi czoło Goliatowi¹².

Wkrótce jednak wzniosłe hasła zostały zdominowane interesami dyktowanymi przez aspiracje narodowe lub pragmatyzm polityczny. Wszakże Belgrad dążył do utworzenia państwa jugosłowiańskiego wokół koncepcji wielkoserbkiej, wedle której to Serbia miała być centrum zjednoczonej południowosłowiańskiej struktury państwowej. Przeciwno ewentualnej dominacji serbskiej próbowali protestować politycy chorwaccy zrzeszeni w Komitecie Jugosłowiańskim, zaś w przypadku Słoweńców, pozostających na uboczu rozgrywki serbsko-chorwackiej, dominowały tendencje zjednoczeniowe na warunkach rządu belgradzkiego. Obawiano się bowiem ewentualnego współistnienia wyłącznie z Chorwacją, gdzie wciąż żywe były dziewiętnastowieczne chorwackie idee, według których Słoweńców traktowano jako górskich względnie alpejskich lub „białych” Chorwatów. Równocześnie politycy słoweńscy dążyli do uniezależnie-

⁹ H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1982, s. 19.

¹⁰ Na przewodniczącego Komitetu Jugosłowiańskiego wybrano Chorwatą Anta Trumbicia, a grupę współzałożycieli tego organu politycznego utworzyli m.in. Serb Nikola Stojanović oraz Chorwaci – Frano Supilo, Ivan Meštrović, Franko Potočnjak i Hinko Hinković. Komitet sprawnie zorganizował filie w Paryżu, Genewie, Sankt Petersburgu, Cleveland, Valparaíso i Waszyngtonie. Taki rozmach świadczył o chęci zainteresowania sprawą południowosłowiańską szerokiego środowiska międzynarodowego. V.B. Sotirović, *op. cit.*, s. 33–51; *Proglas o osnivanju Jugoslovenskog odbora*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988. Tematska Zbirka Dokumentata*, red. B. Petranović, M. Zečević, Izdavačka radna organizacija „Rad”, Beograd 1988, s. 62–63.

¹¹ Gdy Belgrad został zajęty 30 XI 1914 roku przez armię austro-węgierską pod dowództwem generała Oskara Potioreka, władze serbskie ewakuowały się do Niżu, a następnie, jesienią 1915 roku, do Korfu.

¹² *Telegram Jugoslovenskog odbora – N. Pašiću*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 63.

nia się od Austro-Węgier, a więc w tym układzie ich naturalnym sojusznikiem była Serbia¹³.

Jeszcze w 1915 roku w Komitecie Jugosłowiańskim popularny stał się pogląd mówiący o tym, iż proces zjednoczeniowy pomiędzy Słowianami Południowymi z monarchii austro-węgierskiej a Królestwem Serbii dawał szansę dla zabezpieczenia terytoriów chorwackich i słoweńskich przed nacierającą ekspansją włoską. Dyplomacja serbska skutecznie podsycala zagrożenie włoskie wśród członków Komitetu Jugosłowiańskiego i nie bez znaczenia pod tym względem była działalność agentów Pašicia, którzy zostali umieszczeni w komitecie¹⁴. W istocie ekspansja włoska na ziemiach południowosłowiańskich była realnym problemem, ponieważ na mocy postanowień tajnego paktu zawartego pomiędzy państwami ententy a Włochami 26 IV 1915 roku w Londynie Włochom zagwarantowano terytoria południowosłowiańskie należące do Austro-Węgier¹⁵.

Nawet pomimo zagrożenia ekspansją włoską kategorię sprzeciw wobec procesu zjednoczeniowego na warunkach serbskich stawiali Chorwaci z Komitetu Jugosłowiańskiego. Zresztą premier Pašić wdał się w konflikt z czołowym chorwackim działaczem Franem Supilem, który domagał się zjednoczenia Słowian Południowych w ramach federacji jugosłowiańskiej. Wzrastające wpływy Pašicia i groźba zjednoczenia w oparciu o koncepcję wielkoserbską doprowadziły Supila do opuszczenia komitetu w czerwcu 1916 roku. Później polityk próbował samodzielnie zainteresować swoimi poglądami państwa ententy. Jego działania zostały upamiętnione w korespondencji z ministrem spraw zagranicznych Rosji Siergiejem Sazonowem. Polityk próbował również interweniować u szefów dyplomacji Anglii – Edwarda Greya, a nawet Włoch – Sidneya Sonnina. W rezultacie swej wzmożonej działalności Supilo odkrył treść paktu londyńskiego i pod wpływem postanowień tego dokumentu załamał się nerwowo, następnie został osadzony w szpitalu psychiatrycznym w Londynie, gdzie zmarł 25 IX 1917 roku. Chorwat nie mógł znieść faktu, że mocarstwa porozumiały się z Włochami, Serbią i Czarnogórą w sprawie częściowego podziału jego ojczyzny¹⁶.

¹³ V.B. Sotirović, *op. cit.*, s. 35.

¹⁴ J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 510–511.

¹⁵ Na bazie tego paktu Włochom zagwarantowano m.in. Pobrzeże Austriackie z Triestem, Istrią oraz Gorycją i Gradyską, Północną Dalmację z Zadarem, Šibenikiem i większością wysp dalmatyńskich (wyłączając Rab i Krk), a więc terytoria chorwackie i słoweńskie. Pomimo to, że Serbia nie była sygnatariuszem tego paktu, również jej zagwarantowano duże obszary wybrzeża dalmatyńskiego wraz ze Splitem i wyspą Brač, a także dopuszczono możliwość zajęcia Bośni oraz Hercegowiny, Sremu, Bački i Sławonii. Tymczasem Czarnogórze przyznano część wybrzeża dalmatyńskiego z Dubrownikiem i Zatoką Kotorską. Pomiędzy Włochy, Serbię i Czarnogórę podzielono też pewne obszary Albanii. *Londonski pakt*, [w:] *Jugoslawija 1918–1988...*, s. 54–56.

¹⁶ Śmierć Frana Supila została upamiętniona w 1936 roku w dziele wybitnego chorwackiego

Impas w negocjacjach pomiędzy Serbią a Komitetem Jugosłowiańskim o formę zjednoczenia południowośłowiańskiego został przerwany w czerwcu 1917 roku, gdy premier Pašić w Teatrze Miejskim w Korfu, będącym tymczasową siedzibą parlamentu serbskiego, zorganizował konferencję, której celem miało być wypracowanie podstaw istnienia państwa jugosłowiańskiego. Główny wpływ na ustępliwą decyzję Pašicia wywarła sytuacja międzynarodowa, w wyniku której rząd serbski musiał odrzucić plany zjednoczenia w oparciu o koncepcję wielkoserbską. Otóż po tzw. rewolucji lutowej w Rosji Rząd Tymczasowy w Sankt Petersburgu wystosował 24 III 1917 roku oficjalne stanowisko, według którego poparł utworzenie państwa jugosłowiańskiego na Bałkanach, ale nie w oparciu o interesy Serbów. Również wiosną 1917 roku Włosi wzmożli działania militarne na terytorium Albanii oraz Epiru, a więc w bezpośrednim sąsiedztwie Królestwa Serbii. W marcu 1917 roku wicekonsul serbski w Salonikach Nikola Jovanović wysłał ostrzeżenie do księcia regenta Aleksandra o ekspansywnych aspiracjach Włochów, które mogą zagrażać terytorium serbskiemu¹⁷.

Plan zjednoczeniowy Pašicia dodatkowo skomplikowały działania chorwackich i słoweńskich deputowanych z wiedeńskiego Reichsratu, którzy 30 V 1917 roku utworzyli Klub Jugosłowiański¹⁸. Tego samego dnia przywódca klubu Słoweńiec Anton Korošec wydał w Wiedniu deklarację, w której domagano się utworzenia monarchii Habsburgów, opierając się na zasadzie trializmu. Lider Klubu Jugosłowiańskiego żądał państwa austro-węgiersko-jugosłowiańskiego z silną autonomią prowincji jugosłowiańskich¹⁹.

W sumie więc wokół tych okoliczności Pašić zdecydował się na ustępstwa wobec Chorwatów z Komitetu Jugosłowiańskiego. Porozumienie pomiędzy stronami zostało wypracowane podczas konferencji w Korfu, która odbyła się 20 VII 1917 roku, a jej głównym rezultatem było zawarcie deklaracji pomiędzy rządem Serbii a Komitetem Jugosłowiańskim, na mocy której podjęto postanowienia o utworzeniu zjednoczonego państwa południowośłowiańskiego.

pisarza Miroslava Krleža *Balade Petrice Kerempuha*, gdzie w wierszu *Planetarijom* zostało zawarte zdanie „Sopilovog Frana, slavnog gospodina! [...] Sopilovog Frana, kem serce pregrizla horvacka je rana”, czyli „Supilo Frano, chwalebneho pana! [...] Frano Supilo, którego serce zostało pożarte przez chorwackie rany” (tłum. autora). Zob. T. Ganza-Aras, *Frano Supilo u Svjetlu Najnovijih Istraživanja*, „Historijski Zbornik”, 1974, nr XXV–XXVI, s. 387–406; Seminar-ski Maturski Diplomski Radovi, <http://www.seminarskirad.biz>, M. Krleža, „Balade Petrice Kerempuha”, dostęp: 14 VIII 2015.

¹⁷ V.B. Sotirović, *op. cit.*, s. 64.

¹⁸ *Deklaracija Jugoslovanskog kluba*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 83–84.

¹⁹ D. Djokić, *Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia*, Hurst & Company (Publishers), London 2007, s. 23; V.B. Sotirović, *op. cit.*, s. 60–65.

Pod dokumentem podpisali się szef rządu Pašić oraz przewodniczący komitetu Ante Trumbić²⁰.

W dokumencie podjęto postanowienia mówiące o tym, że państwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców, znanych również jako Słowianie Południowi lub Jugosłowianie, będzie wolnym i niezależnym królestwem z niepodzielnym terytorium i jednością władzy. Ustalono, że wspólne państwo będzie konstytucyjną i demokratyczną monarchią parlamentarną z panującą dynastią Karađorđevićów, a jego nazwę określono jako Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców²¹. Postanowiono, że państwo będzie miało tylko jeden herb, flagę i koronę, aczkolwiek dopuszczono używanie symboli narodowych Serbów, Chorwatów i Słoweńców podczas świąt. Postanowienia deklaracji zagwarantowały obywatelom równość wobec prawa i swobodę wyznaniową, a także powszechne, równe, bezpośrednie i tajne wybory, opierając się na konstytucji, która zostanie ustanowiona po utworzeniu państwa. Ponadto ustalono, że w państwie jako alfabet będą obowiązywały łacina i cyrylica oraz zostanie zaadaptowany kalendarz gregoriański. Z oczywistych względów nie sprecyzowano kwestii terytorialnych, ale zapewniono o pełnym uniezależnieniu się Słowian Południowych od Austro-Węgier²².

Niezależnie od postanowień z Korfu samodzielne działania zjednoczeniowe podjęli działacze Klubu Jugosłowiańskiego, którzy 8 X 1918 roku utworzyli Radę Narodową w Zagrzebiu. Na przewodniczącego Rady wybrano Korošeca, a na wiceprzewodniczącego Chorwata Anta Pavelicia²³ oraz Serba Svetozara Pribićevicia²⁴. Następnie Rada Narodowa 29 X 1918 roku proklamowała Państwo

²⁰ Archiv Jugoslavije [dalej: AJ], *Krfska deklaracija, 20.07.1917. godine (Prva strana); Krfska deklaracija, 20.07.1917. godine (Druga strana)*.

²¹ Pašić był przeciwny nazwie „Jugosławia”. Uważał to określenie za sztuczne, odnoszące się wyłącznie do Słowian Południowych w Austro-Węgrzech. Poza tym wierzył, że Serbia zasługuje na to, aby jej nazwa znajdowała się w zjednoczonym państwie jugosłowiańskim z uwagi na jej pozycję polityczną i rolę w procesie tworzenia wspólnego państwa. V.B. Sotirović, *op. cit.*, s. 54.

²² *Krfska Deklaracija*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 66–68.

²³ Chodzi o doktora Anta Pavelicia, urodzonego 19 V 1869 roku w Gospiciu, zmarłego 11 II 1938 roku w Zagrzebiu. Identycznie nazywał się inny chorwacki polityk, urodzony 14 VII 1889 roku w wiosce Bradina, przywódca terrorystycznego chorwackiego ruchu rewolucyjnego Ustaše, który rządził Niepodległym Państwem Chorwacji w latach 1941–1945. Pavelić był wodzem tego państwa, a po jego upadku udał się na emigrację. Zmarł 28 XII 1959 roku w Madrycie.

²⁴ W zależności od źródeł chorwackich lub serbskich inaczej określa się narodowość Pribićevicia. W Chorwacji uważa się, że Pribićević był Chorwatem, zaś w Serbii, że Serbem. Tymczasem w Słowenii Pribićevićowi przypisuje się narodowość chorwacką, ale pochodzenie serbskie. Natomiast źródła angielskie wskazują, iż był chorwackim Serbem. Pośród tych niejasności warto zauważyć, że Pribićević urodził się 26 X 1875 roku w chorwackim mieście Kostajnica, a jego rodzice byli Serbami. Miał również starszego brata, Waleriana, oraz dwóch młodszych – Adama i Milana. W politykę krótkotrwale zaangażował się Milan, Walerian był duchownym,

Słoweńców, Chorwatów i Serbów²⁵, a 6 XI 1918 roku wystosowała odezwę do Słowian Południowych pod berłem Habsburgów, w której stwierdzono: „Rada Narodowa, będąc upoważniona przez wszystkie stronnictwa i grupy narodu, przejmuje w swoje ręce kierownictwo polityką narodową. Odtąd żadna z grup i partii lub koła parlamentarne nie będą prowadziły odrębnej polityki w kwestiach ogólnonarodowych, ani też wchodziły w porozumienie z czynnikami na zewnątrz. We wszystkich sprawach polityczno-narodowych na przyszłość jedynym przedstawicielem i decydującym czynnikiem jest Rada Narodowa [...] wiedzona wielką ideą narodowego samookreślenia i demokratyzmu, którą i przed wojną żywił uświadomiony nasz naród i która podczas wojny zwyciężyła w polityce międzynarodowej [...] Rada Narodowa dąży do zjednoczenia całego narodu Słoweńców, Chorwatów i Serbów na całym jego terytorium etnograficznym”²⁶.

Przesłanie tej odezwy było wymierzone w działalność rządu Królestwa Serbii oraz Komitetu Jugosłowiańskiego. Decydenci Państwa SHS w żadnym razie nie utożsamiali się z podjętymi ustaleniami w Korfu. Zjednoczenie w duchu jugosłowiańskim mogło więc nastąpić tylko przez negocjacje z Radą Narodową SHS, ponieważ w ocenie jej przedstawicieli Komitet Jugosłowiański nie odzwierciedlał dążeń Słowian Południowych z Austro-Węgier, a jego działalność była wyrazem triumfu Serbów nad ideą zjednoczeniową.

Równocześnie pod koniec października 1918 roku w Zagrzebiu doszło do zwołania pierwszego posiedzenia parlamentarnego Państwa SHS. Mieszkańcy

a Adam pisarzem. Te informacje opracowałem na podstawie *Narodowej encyklopedii serbsko-chorwacko-słoweńskiej*. Encyklopedia została wydana w czterech tomach w Zagrzebiu w 1928 roku pod redakcją uznanego serbskiego historyka, profesora uniwersyteckiego i autora wielu publikacji – Stanoja Stanojevića. W pracach nad poszczególnymi tomami wzięło udział około stu pięćdziesięciu naukowców (głównie profesorów z ośrodków naukowych w Belgradzie, Lublanie i Zagrzebiu, rzadziej z Mariboru, Nowego Sadu, Sarajewa, Skopje i Suboticy), urzędników i dyplomatów pod zwierzchnictwem odpowiednich ministerstw Królestwa SHS, a także przedstawicieli środowiska serbskich i chorwackich dziennikarzy. Udział w tworzeniu encyklopedii miała również ówczesna docent z Pragi – Milada Paulová, która jako jedyna reprezentowała środowisko międzynarodowe w tym przedsięwzięciu. Cztery tomy encyklopedii zostały podzielone hasłowo w porządku alfabetycznym. Przy każdym opisie zostały podane inicjały autora, a często także literatura, z której skorzystał przy opracowywaniu hasła. Encyklopedia stanowi współcześnie cenne źródło do wstępu nad badaniami o instytucjach, środowisku naukowym i politycznym, geografii, kulturze oraz zasadniczo organizacji Królestwa SHS w latach 1918–1926, postrzeganej przez pryzmat doświadczeń naukowców serbskich, chorwackich i słoweńskich. Jednak dostępność tego dzieła w Polsce należy uznać za ograniczoną. Autor swój egzemplarz encyklopedii nabył w belgradzkim antykwariacie. Zob. *Narodna Enciklopedija Srpsko-Hrvatsko-Slovenacka*, red. S. Stanojević [dalej: NESHS], I, II, III i IV Knjiga, Bibliografski zavod d.d. nakladna knjižara, Zagreb 1928.

²⁵ D. Djokić, *op. cit.*, s. 25–26.

²⁶ „Monitor Polski”, 1918, nr 196, „Kronika Polityczno-Społeczna”.

tego miasta wiwatowali i śpiewali hymn chorwacki na ulicach²⁷, a chwilę przed rozpoczęciem posiedzenia rozległy się dwadzieścia cztery salwy działowe. W Zagrzebiu odczuwało się atmosferę wyzwolenia i niepodległości. Przewodniczący parlamentu o nazwisku Medaković rozpoczął posiedzenie o godzinie 10.00 i w inauguracyjnym przemówieniu stwierdził, że wojna zniszczyła „pęta oplatające narody”, co umożliwiło Chorwatom, Słoweńcom i Serbom utworzenie niezawisłego państwa, a jego reprezentację stanowi parlament w Zagrzebiu. Następnie deputowany Pribićević stwierdził, że Chorwaci, Słoweńcy i Serbowie nie chcą mieć nic wspólnego z Austrią i Węgrami, a także wygłosił mowę, w której nawoływał do zjednoczenia: „Jest naszym celem połączenie całego południowo-słowiańskiego narodu na jego etnograficznym obszarze od Soczy aż do Wardaru w jednym niezawisłym, samodzielnym wolnym państwie. [...] Nowe państwo opierać się będzie na demokratycznej podstawie, na narodowym i socjalnym równouprawnieniu wszystkich narodów”²⁸. Przemówienie deputowanego przyjęto z owacją²⁹.

W międzyczasie 1 XI 1918 roku armia serbska wyzwoliła Belgrad. W ten sposób zarówno Królestwo Serbii, jak i Państwo SHS znalazły się we względnie stabilnej sytuacji politycznej, choć szczególnie państwu południowosłowiańskiemu brakowało atrybutów legitymizujących jego istnienie w środowisku międzynarodowym. Serbowie zwrócili się więc do władz Państwa SHS o podjęcie rokowań w sprawie utworzenia wspólnego państwa. Na tej podstawie z inicjatywy Serbów w okresie od 6 do 9 XI 1918 roku w Genewie obradował kongres, w którym uczestniczyli przedstawiciele wszystkich trzech stron zjednoczeniowych, a więc rządu Królestwa Serbii, Komitetu Jugosłowiańskiego oraz Rady Narodowej SHS, będącej urzędywistnieniem dążeń Klubu Jugosłowiańskiego³⁰.

Rezultatem zaciętych negocjacji było podpisanie deklaracji o zjednoczeniu wszystkich Serbów, Chorwatów i Słoweńców w ramach jednego państwa. Deklaracja z Genewy stanowiła przypieczętowanie większości postanowień z Korfu, choć w dokumencie postanowiono, że dopóki nie zostanie zwołane Zgromadzenie Konstytucyjne, dopóty rząd państwa jugosłowiańskiego będą tworzyć Serbowie, Chorwaci i Słoweńcy. To również Zgromadzanie Konstytucyjne miało

²⁷ Chodziło o oryginalną wersję *Lijepa Naša Domovino* (*Nasza Piękna Ojczyzna*), hymnu, do którego w 1835 roku słowa napisał Antun Mihanović, a muzykę w 1861 roku skomponował Josip Runjanin.

²⁸ Zatem poglądy zjednoczeniowe Pribićevicia w sensie terytorialnym „od Soczy do Wardaru” zakładały zjednoczenie z Królestwem Serbii. To ważne w kontekście ewolucji jego poglądów w kolejnych latach. *Ogłoszenie niepodległości Chorwacji, Sławonii i Dalmacji*, „Dziennik Poznanski”, 1 XI 1918, nr 252, s. 2.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ D. Djokić, *op. cit.*, s. 26–27; V.B. Sotirović, *op. cit.*, s. 83.

zdecydować o ostatecznym ustroju państwa, ponieważ (inaczej niż w deklaracji z Korfu) w dokumencie z Genewy nie zapadły ustalenia o ustroju Jugosławii. Oczywiście Pašić nie dopuszczał możliwości detronizacji Karađorđevićów, ale nieuregulowana sytuacja międzynarodowa Serbii wymogła na nim prowadzenie ostrożnej i często ustępliwej gry dyplomatycznej wobec przedstawicieli Państwa SHS. Na tej podstawie rząd serbski uznał Radę Narodową SHS za wyrażiciela polityki zjednoczeniowej Słowian Południowych z Austro-Węgier, w efekcie czego *de facto* uległ zmarginalizowaniu sens funkcjonowania Komitetu Jugosłowiańskiego³¹.

Wokół rozmów zjednoczeniowych pomiędzy rządem Królestwa Serbii a Radą Narodową SHS wciąż nieuregulowany pozostawał status Czarnogóry, Macedonii, a także Baranji, Bački i Banatu. Ustalenia w Genewie zakładały włączenie tych terytoriów do wspólnego państwa jugosłowiańskiego, ale nie wypracowano formalnej procedury, w jaki sposób miałyby to nastąpić. W każdym razie najmniej problemów wytwarzała kwestia macedońska. Otóż trzeba pamiętać, że na bazie tzw. wojen bałkańskich w 1912 i 1913 roku terytoria Macedonii zostały podzielone pomiędzy Serbię, Grecję oraz Bułgarię, a zatem nie zaistniały nawet przesłanki niezależności państwowej Macedończyków. Zresztą samo poczucie tożsamości narodowej ludności zamieszkującej terytoria macedońskie w 1918 roku było poczuciem młodym i jeszcze nie w pełni ukształtowanym³².

³¹ Pod treścią deklaracji z Genewy podpisali się: premier Nikola Pašić, reprezentujący rząd Serbii, Ante Trumbić, jako przedstawiciel Komitetu Jugosłowiańskiego, Anton Korošec, będący przewodniczącym Rady Narodowej SHS, a także parlamentarzyści serbscy i inni przedstawiciele Państwa SHS. Grupę tych polityków utworzyli: Mirko Trifković, Milorad Drašković, Vojislav Marinković, Melko Čingrija, Gregor Zečjav, Gustav Gregorin, Jovan Banjanin, Dušan Vasiljević oraz Nikola Stojanović. Zob. *Deklaracija*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 119–120.

³² Według Ewy Bujwid-Kurek: „[...] dopiero na przełomie XIX i XX w. nastąpił wzrost świadomości narodowej Macedończyków”. Ważną rolę w tym zakresie odegrała działalność uformowanej w 1893 roku Wewnętrznej Macedońskiej Organizacji Rewolucyjnej, będącej wyrazem dążeń antytureckich, a następnie niepodległościowych. Istotną rolę w procesie kształtowania świadomości narodowej Macedończyków odegrali również inteligenci macedońscy na czele z Krstem Petkovem Misirkovem, który w licznych publikacjach postulował niezależność Macedonii. Jeden z najwybitniejszych Macedończyków zaproponował pod koniec XIX wieku rozwiązanie spornej kwestii bułgarsko-macedońskiej. Zgodnie z poglądami Misirkova istniały odrębne narody Bułgarów, Macedończyków oraz tzw. Macedończyków-Bułgarów. Naród macedoński powinien posiadać własne niezależne państwo, a Macedończycy-Bułgarzy powinni mieć prawo do decydowania o przynależności do Bułgarii lub Macedonii. Działalność Misirkova przyczyniła się również do wykształcenia i utrwalenia literackiego języka macedońskiego, który stanowił kolejny atrybut odrębności wobec Bułgarii. Praca tego inteligenta macedońskiego – *W sprawach macedońskich* (w oryginale *Za makedonski raboti*) spełniła istotną rolę w procesie legitymizacji istnienia niezależnego narodu macedońskiego. Misirkov utworzył także pierwszy niezależny magazyn macedoński – „Vardar”, który został wydany w Odessie. Pomimo to, że magazyn doczekał się zaledwie jednego numeru wydawniczego, jego znaczenie polegało na zasygnalizowaniu

Dokumentem, który rzekomo potwierdził gotowość Macedończyków do udziału w zjednoczonym państwie jugosłowiańskim, była deklaracja zawarta w lipcu 1918 roku w Edesie. W dokumencie wystosowanym zarówno w imieniu Macedończyków na terytorium Serbii, jak i poza granicami królestwa stwierdzono, iż Macedończycy nigdy nie kwestionowali, że są częścią „plemienia jugosłowiańskiego”. Na tej podstawie zadeklarowano przyjęcie postanowień z Korfu i jednocześnie wyrażono nadzieję, że pod berłem Karađorđevićów znajdzie się miejsce dla wszystkich Macedończyków. Sformułowano wręcz prośbę o wyzwolenie terytoriów macedońskich spod panowania bułgarskiego i greckiego. Warto zauważyć, że w deklaracji oprócz nazwy „Macedończycy” stosowano również określenie „Macedońscy Słowianie”. Sam dokument był dziełem pułkownika serbskiego o nazwisku Đurđević oraz serbskiego propagandzisty opowiadającego się za przyłączeniem Macedonii do Serbii – profesora Rista Hadži-Taškovića. Trudno więc mówić o rzeczywistej chęci zjednoczeniowej Macedończyków – należałoby tu upatrywać przebiegłość dyplomacji serbskiej³³.

Niemniej próbę utworzenia państwa macedońskiego podjęli działacze Wewnętrznej Macedońskiej Organizacji Rewolucyjnej [dalej: VMRO] – Todor Aleksandrov, Ivan Mihailov oraz Aleksandar Protogerov. Wypracowali oni koncepcję Zjednoczonej Macedonii, którą poparł premier Bułgarii Alexander Malinov, gotów nawet oddać Macedończykom terytoria tzw. Macedonii Piryńskiej, ale koncepcję odrzuciły Serbia i Grecja. W każdym razie nie ostudziło to działalności VMRO, która w późniejszych latach zarówno przez działania terrorystyczne, jak i kulturowe dążyła do utrwalenia tożsamości Macedończyków i wyzwolenia narodu spod granic państwa jugosłowiańskiego³⁴.

Tymczasem status Baranji, Bački i Banatu został wyjaśniony w konsekwencji wydarzeń z 25 XI 1918 roku. Wtedy bowiem w Nowym Sadzie zebrało się

obecności Macedończyków na arenie międzynarodowej. Szerzej o problematyce macedońskich dążeń niepodległościowych wypowiedziała się Irena Stawowy-Kawka, której monografia – *Historia Macedonii* z 2000 roku – została przetłumaczona na język macedoński i wydana m.in. w Skopje w 2002 roku. Zob. E. Bujwid-Kurek, *Państwa pojugosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 114; I. Stawowy-Kawka, *Historia Macedonii*, Wydawnictwo Ossolineum, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2000; K.S. Morawski, *Proces kształtowania się narodu macedońskiego wobec skomplikowanej sytuacji geopolitycznej*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa”, 2011, z. 39, s. 221–226.

³³ *Deklaracja Makedonaca*, [w:] *Jugoslavia 1918–1988...*, s. 73–74.

³⁴ Szerzej problematykę przeobrażeń w Macedonii po Wielkiej Wojnie zajmowali się m.in. Irena Stawowy-Kawka, Ivo Banac oraz Victor Roudometof. Zob. I. Stawowy-Kawka, *op. cit.*; I. Banac, *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*, Cornell University Press, New York 1984, s. 307–328; V. Roudometof, *Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question*, Greenwood Publishing Group, Westport 2002.

Wielkie Narodowe Zgromadzenie, w którym uczestniczyło 757 posłów. Wśród nich dominującą grupę utworzyli Serbowie, a w obradach wzięli jeszcze udział przedstawiciele innych narodów lub grup etnicznych znajdujących się na tych terytoriach. Biorąc pod uwagę liczebność głosujących, w zgromadzeniu uczestniczyli: Słowacy, Rusini, Niemcy, Chorwaci i Węgrzy, a także Bunjevici oraz Šokci³⁵. Zgromadzenie podjęło decyzję o przystąpieniu do granic Królestwa Serbii i wyrażeniu zgody na kontynuowanie procesu zjednoczeniowego w celu utworzenia państwa jugosłowiańskiego pod berłem Karađorđevićów³⁶.

Natomiast szczególne kontrowersje wzbudzał problem czarnogórski. W Serbii słusznie sądzono, że czarnogórska dynastia Petroviciów-Njegošów będzie domagała się ustanowienia realnej współwładzy w państwie jugosłowiańskim albo przynajmniej ustanowienia szerokiej autonomii dla Królestwa Czarnogóry. Te żądania nie odpowiadały polityce Pašicia i Karađorđevićów. Należało zatem upozorować legalność włączenia Czarnogóry do granic Serbii i jednocześnie przeprowadzić detronizację monarchy czarnogórskiego. Taka możliwość zaistniała wobec poparcia dla planów Serbii, którego udzieliły czarnogórskie elity polityczne ze wskazaniem na grupę byłych ministrów na dworze Petroviciów-Njegošów³⁷.

Klimat wokół Królestwa Czarnogóry jesienią 1918 roku został dobrze odzwierciedlony w wypowiedzi, której dla „Gazette de Lausanne” udzielił Janko Spasojević – były minister sprawiedliwości i spraw wewnętrznych w królewskim rządzie Czarnogóry³⁸. W wypowiedzi przytoczonej 5 XI 1918 roku na łamach „Monito-

³⁵ Bunjevici oraz Šokci to rzymskokatolickie południowosłowiańskie grupy etniczne, które zamieszkiwały terytoria Liki, Bački, Baranji, Sławonii oraz Sremu. Po utworzeniu Królestwa SHS Bunjevici oraz Šokci dali wyraz swoim politycznym dążeniom w partii Bunjevac-Šokač, która została założona 15 IX 1920 roku. W listopadzie 1924 roku doszło do kryzysu w partii i jej stopniowego rozpadu. Współcześnie Bunjevici oraz Šokci zamieszkują głównie Wojwodinę, a ich interesy reprezentuje założona 20 VI 2004 roku Chorwacka Partia Bunjevac-Šokač, której głównym celem jest realizacja praw mniejszości narodowych na terytorium Serbii. Siedzibą ugrupowania jest Subotica, a funkcję lidera sprawuje Blaško Temunović.

³⁶ Библиотека Архива СЦГ, Репробукција слике Анасмаса Боцарића, *Велика Народна Скупштина За Проглашење Уједињења Баната, Бачке и Барање Србији*, 25 Новембра 1918 у Новом Саду.

³⁷ Okoliczności przyłączenia Czarnogóry do Serbii w listopadzie 1918 roku, a także konsekwencje tego wydarzenia zostały omówione w artykule, opublikowanym w 2012 roku na łamach czasopisma „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” (zob. K.S. Morawski, *Ukryty fragment czarnogórskiej historii: przyłączenie Czarnogóry do Serbii w 1918 roku*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa”, 2012, z. 41, s. 211–221).

³⁸ W cytowanym numerze „Monitora Polskiego” zostało przytoczone nazwisko Giorgeja Sperojevica, ale ponad wszelką wątpliwość chodziło o wielkiego zwolennika bezwarunkowej unii Czarnogóry z Serbią Janka Spasojevicia, który podwójną funkcję ministerialną sprawował od 29 IV 1916 roku do 4 I 1917 roku. Od 4 III 1917 roku Spasojević przebywał

ra Polskiego” Spasojević wskazał kurs polityczny obrany przez decydentów państwa, postulując potrzebę wcielenia Czarnogóry do Serbii, a także: „[...] zjednoczenia narodu serbskiego z pobratymcami Chorwatami i Serbami i utworzenia niepodzielnego państwa demokratycznego”³⁹. W poglądach głoszonych przez środowisko polityczne Spasojevicia wykształciła się aprobata dla przewodniej roli Serbii wśród narodów południowosłowiańskich. Polityk krytykował również samego króla Mikołaja I oraz wypowiadał się z nieco populistycznym zacięciem o przyszłości Czarnogóry: „[...] polityka króla nie była wykładnikiem dążeń narodu i [...] na przyszłość dla dobra Czarnogóry i narodu serbskiego kraj ten należy wcielić do Serbii. Królestwo czarnogórskie winno przestać istnieć”⁴⁰. Pewność siebie Spasojevicia w głoszeniu poglądów, które narażały go na gniew ze strony przebywającego w Paryżu monarchy czarnogórskiego, nie była bezzasadna. W listopadzie 1918 roku tego onegdaj zaufanego polityka na dworze królewskim należało postrzegać jako jednego z wiodących działaczy czarnogórskich na emigracji, którzy wyrażali serbskie zapatrywania na przyszłość swojego kraju.

Oto bowiem 4 III 1917 roku Spasojević wraz z częścią innych byłych ministrów w czarnogórskim królewskim rządzie utworzył w Paryżu Czarnogórski Komitet ds. Zjednoczenia, którego priorytety zostały zogniskowane wokół szybkiego i bezwarunkowego przyłączenia do Serbii, często nazywanego bezrefleksyjnie zjednoczeniem. Natomiast 25 X 1918 roku, a więc w okresie rychłego zakończenia Wielkiej Wojny, została ustanowiona Centralna Egzekutywa Komitetu ds. Zjednoczenia Serbii z Czarnogórą, w skład której, poza Spasojevicem, weszli: serbski delegat Svetozar Tomić (później wybrany na przewodniczącego Egzekutywy), były minister sprawiedliwości oraz edukacji i spraw kościelnych w czarnogórskim królewskim rządzie Milosav R. Raičević, a także związany ze środowiskiem politycznym Czarnogórców w Salonikach Petar Kosović. Zadania Egzekutywy były związane z opracowaniem trybu powołania Wielkiego Zgromadzenia Narodowego, które miało zadecydować o przyłączeniu Czarnogóry do Serbii⁴¹.

w Paryżu, gdzie z grupą innych byłych ministrów Królestwa Czarnogóry współtworzył Czarnogórski Komitet ds. Zjednoczenia, którego priorytety były zogniskowane wokół szybkiego przyłączenia Czarnogóry do Serbii na warunkach serbskich. Warto dodać, że Spasojević 25 X 1918 roku wszedł w skład Centralnej Egzekutywy Komitetu ds. Zjednoczenia Czarnogóry z Serbią i był jednym z głównych polityków czarnogórskich zaangażowanych w pomyślny przebieg procesu przyłączeniowego. Zob. S. Pavlović, *Balkan Anschluss. The Annexation of Montenegro and the Creation of the Common South Slavic State*, Purdue University, [b.m.w.] 2008, s. 92, s. 147–149, 150–151, 158–160.

³⁹ „Monitor Polski”, 1918, nr 195, „Kronika Polityczno-Społeczna”.

⁴⁰ Cyt. za: *ibidem*.

⁴¹ Obok Spasojevicia wśród głównych organizatorów komitetu należy wyróżnić byłego dwukrotnego premiera, dwukrotnego ministra spraw zagranicznych, trzykrotnego ministra finansów i budownictwa oraz pełniącego obowiązki ministra wojny Andrija Radovicia, byłego

Natężenie konfliktu pomiędzy królem Mikołajem I a częścią jego byłych ministrów potęgował fakt, że polityczna rozgrywka pomiędzy nimi miała miejsce w Paryżu, a więc w dalekiej odległości od rodzinnych stron, o które toczył się spór. Monarcha czarnogórski, pomimo słabnącego autorytetu, wciąż dysponował silnym zapleczem politycznym i wojskowym. Natomiast ciągłość organizacyjną komitetowi gwarantowało wsparcie serbskie, którego znaczenie przewyższały liczne próby, podejmowane przez królewskich agentów, mające na celu skompromitowanie Spasojevicia oraz reszty serbsko zorientowanych Czarnogórców. W tym sporze zapomniano o społeczeństwie czarnogórskim, które zostało uprzedmiotowione w ramach pozbawionej kompromisów rywalizacji politycznej. Wewnętrzny konflikt Czarnogórców pomiędzy obozem królewskim i serbskim dobitnie świadczył o głębokim podziale, który wykształcił się wśród elit czarnogórskich w trakcie Wielkiej Wojny. Samej genezy konfliktu należy doszukiwać się w kontekście – uwarunkowanej niepowodzeniami wojennymi i zagrożeniem państwa ze strony austro-węgierskiej – ucieczki z kraju monarchy⁴², która uruchomiła zdecydowaną działalność Serbów obliczoną na skompromitowanie króla Mikołaja I oraz włączenie Czarnogóry do ich państwa.

Stopniowo słabnąca pozycja polityczna króla nie przeszkadzała mu w utrzymywaniu aspiracji wobec Czarnogóry, ponieważ monarcha zaledwie dwa dni po wypowiedzi Spasojevicia za pośrednictwem amerykańskiej agencji prasowej wyraził nadzieję „stania się częścią nowego Państwa Jugosławia”⁴³. Król Mikołaj I w omawianym okresie w sensie formalnoprawnym pozostawał jedynym oficjalnym władcą Czarnogóry, ale treść jego wystąpień i korespondencji świadczyła o stopniowym zatracaniu rzeczywistości politycznej, w której funkcjonował. Potwierdziła to zaadresowana do narodu czarnogórskiego listopadowa odezwa

trzykrotnego ministra edukacji i spraw kościelnych, a także pełniącego obowiązki ministra sprawiedliwości Pera Vučkovicia oraz byłych ministrów wojny Iva Đurovicia i Danila Gatała. Część tych urzędów była sprawowana jeszcze w okresie istnienia Księstwa Czarnogóry. Zob. S. Pavlović, *op. cit.*, s. 147–149.

⁴² Król Mikołaj I zdecydował o przystąpieniu Czarnogóry do wojny 24 VII 1914 roku. Tego dnia zaoferował bezwarunkowe poparcia dla Królestwa Serbii i jednocześnie wypowiedział wojnę Austro-Węgrom. Jego decyzja była obliczona na szansę poszerzenia terytoriów Czarnogóry. Wszakże czarnogórskie wsparcie dla Ligi Bałkańskiej podczas tzw. wojen bałkańskich w 1912 i 1913 roku umożliwiło znaczący rozwój terytorialny państwa. Taki schemat nie powtórzył się podczas Wielkiej Wojny. W wyniku zapoczątkowanej jesienią 1915 roku wielkiej ofensywy austro-węgierskiej Królestwo Czarnogóry już w styczniu następnego roku znalazło się pod okupacją Cesarsko-Królewskiej Monarchii. Bezwarunkowa kapitulacja Czarnogóry została podpisana 25 I 1916 roku. Wcześniej z kraju uciekli: 17 stycznia – głównodowodzący Naczelnego Dowództwa Czarnogóry serbski pułkownik Petar Pešić oraz 19 stycznia – król Mikołaj I, który po bezskutecznej próbie uzyskania azylu w Rosji udał się do Włoch, a następnie do Francji.

⁴³ *Montenegro Puts Hope in President Wilson. King Nicholas Says Nation Looks to Him for a Safe and Independent Future*, „The New York Times”, 8 XI 1918, nr 22203, s. 1.

w brzmieniu: „Bracia! Z najżywszym i najbardziej radosnym entuzjazmem, oczywiście przy aprobachie mojego wiernego narodu, uroczyscie oświadczam, że moja umiłowana Czarnogóra powinna stać się składową częścią Jugosławii i wejść w skład jugosłowiańskiej wspólnoty szczerze i uczciwie, tak jak za to walczyła i cierpiała. Wyobrażam sobie, że zjednoczymy się jak w bracia w skonfederowanej Jugosławii, w której każde państwo zachowa swoje prawa, instytucje, religię i obyczaje oraz w którym nikt nie będzie śmiał pretendować do supremacji, ale w którym wszyscy będą równi”⁴⁴.

Tymczasem swój plan wobec Czarnogóry konsekwentnie wdrażali Serbowie, którzy nie bez satysfakcji realizowali założenia Ruchu na rzecz Zjednoczenia, zapoczątkowanego w 1916 roku przez premiera Pašicia. Działalność ruchu była oparta na dwóch podstawowych założeniach: bezwarunkowego przyłączenia Czarnogóry do Serbii oraz detronizacji czarnogórskiego monarchy. Zdaniem Dimitrija Vujovicia koncepcja Pašicia w kontekście włączenia Czarnogóry do Królestwa Karađorđevićów nie zakładała powstania zjednoczonego państwa jugosłowiańskiego, ale stanowiła wstępną fazę utworzenia Wielkiej Serbii⁴⁵. To, wobec rosnącego od 1916 roku znaczenia Królestwa Serbii, nie było bezzasadne i umożliwiało politykom serbskim z królewskiego rządu Karađorđevićów dyktowanie warunków w procesie nazywanym zjednoczeniowym. Tym bardziej że wojska serbskie przy wsparciu militarnym państw ententy 11 XI 1918 roku oswobodziły Czarnogórę spod okupacji austro-węgierskiej. Bliska współpraca Serbii z państwami ententy wiązała się z zablokowaniem ewentualności powrotu czarnogórskiego monarchy oraz jego stronników do kraju, a także umożliwiła utrzymywanie armii na terytorium Czarnogóry przez kolejne miesiące⁴⁶.

Taki obrót spraw był korzystny dla Serbów w kontekście przeprowadzenia upozorowanego legalnego procesu włączenia Czarnogóry do Królestwa Serbii. Nieformalnym organem stanowiącym władzę na terytorium czarnogórskim została w połowie listopada 1918 roku Centralna Egzekutywa Komitetu ds. Zjednoczenia Serbii z Czarnogórą, która przy pogwałceniu wszelkich procedur prawnych przewidzianych w Królestwie Czarnogóry, w tym przede wszystkim konstytucji z 1905 roku, rozpoczęła działania mające na celu powołanie Wielkiego Zgromadzenia Narodowego⁴⁷. Reprezentację narodu czarnogórskiego miało sta-

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ D. Vujović, *Crnogorski federalisti 1919–1929*, [b.o.w.], Titograd 1981, s. 13.

⁴⁶ Wojska angielskie i amerykańskie opuściły Czarnogórę w kwietniu 1919 roku, francuskie w marcu 1920 roku, a włoskie w czerwcu 1920 roku. W kraju pozostały wojska serbskie, które wkrótce przemianowano na Królewską Armię Jugosławii.

⁴⁷ W literaturze czarnogórskiej przyjęło się również określenie „Zgromadzenie Podgoricy”,

nowić 165 deputowanych wybranych spośród dwóch list wyborczych, podzielonych zgodnie z kryterium różnicującym chęć przystąpienia Czarnogóry do Serbii. Pierwszą listę utworzyli serbscy Bjelaši (Biali), pod przewodnictwem serbskiego duchownego Gavрила Dožicia, zaś drugą, dążący do zachowania niezależności królestwa, Zelenaši (Zieloni), pod przewodnictwem czarnogórskiego dyrektora Szkoły Klasycznej w Cetyni profesora Špira Tomanovicia. Pomijając fakt, że duża część królewskiego środowiska politycznego przebywała na emigracji i nie miała możliwości powrotu do kraju, uzasadnione wątpliwości budził również system wyborów, w którym nie zostały ustalone listy wyborców, co, rzecz jasna, stworzyło pole do wielkich nadużyć ze strony obozu serbskiego. Dimitrije Vujović udowodnił, że zwolennicy połączenia czarnogórsko-serbskiego wybrali delegatów już podczas prywatnych posiedzeń, a same wybory miały tylko upozorować legalność włączenia Czarnogóry do Serbii⁴⁸. W istocie wybory przeprowadzone 19 XI 1918 roku z ogromną przewagą wygrali Bjelaši, którzy szybko przystąpili do działań przyłączeniowych.

Na mocy „jednomysłnej” decyzji podjętej 26 XI 1918 roku Zgromadzenie Narodowe przypieczętowało włączenie Czarnogóry do Serbii⁴⁹. W treści decyzji znalazły się trzy główne postanowienia: o detronizacji króla Mikołaja I oraz jego dynastii; o bezwarunkowym zjednoczeniu Czarnogóry z Serbią w ramach jednego państwa pod berłem Karađorđevićów; o zgodzie na kontynuację procesu zjednoczeniowego w ramach wspólnej „ojczyzny” Serbów, Chorwatów i Słowenów⁵⁰. Tę podjętą w nielegalnych warunkach decyzję przekazano w następnych dniach czarnogórskiemu królowi, rządowi serbskiemu i innym zaprzyjaźnionym z Serbami rządów ze środowiska międzynarodowego. Pomimo protestów zdetronizowanego monarchy przyłączenie Czarnogóry do Serbii stało się faktem,

które zostało wyposażone w wyraźny wydźwięk pejoratywny. Wszakże stolicą Czarnogóry oraz ośrodkiem książęcej i królewskiej władzy w latach 1878–1918 była Cetynia, ale Serbowie i serbscy Czarnogórcy zorganizowali siedzibę Zgromadzenia w Podgoricy, co dodatkowo podkreślało chęć zerwania z atrybutami władzy króla Mikołaja I.

⁴⁸ D. Vujović, *op. cit.*, s. 14.

⁴⁹ AJ, Збирка Војислава Јовановића Марамбоа, sygn. 335–5, *Одлука Велике Народне Скупштине Српског Народа у Црној Гори Донијета на сједници 13/26 Новембра 1918. у Подгорици*.

⁵⁰ Moim zdaniem określenie „ojczyzna” to propozycja wytrawnego gracza dyplomatycznego, którym był Pašić. Określenie użyte w kontekście połączenia czarnogórsko-serbskiego ma zdecydowanie populistyczny i nieosadzony w rzeczywistości politycznej wydźwięk, aczkolwiek taka formuła znajduje uzasadnienie w kontekście zjednoczenia Królestwa Serbii i Państwa SHS, a także w perspektywie międzynarodowej legitymizacji zjednoczonego królestwa południowosłowiańskiego. Zob. S. Rastoder, *A Short Review of the History of Montenegro*, [w:] *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood*, ed. F. Bieber, Nomos Publishers, Baden-Baden 2003, s. 130.

dotatkowo zatwierdzonym po stronie uczestników środowiska międzynarodowego. Na mocy jednej decyzji naród czarnogórski stał się serbskim, a wkrótce miał też wejść w skład zjednoczonego królestwa południowosłowiańskiego⁵¹.

Kwestia czarnogórska była ostatnią stojącą na przeszkodzie do utworzenia Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Tydzień po jej zamknięciu w domu Kršmanovicia księżę regent Aleksander w towarzystwie oraz w imieniu króla Piotra I przyjął wysłanników Państwa SHS. Na czele delegacji z Zagrzebia stanął Ante Pavelić⁵². Po uroczystych przemówieniach ogłoszonych przez obie strony nastąpiła uroczysta proklamacja Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców⁵³.

Podczas proklamacji księżę regent Aleksander w imieniu króla Piotra I wypowiedział następujące słowa skierowane do wysłanników z Państwa SHS: „Panno wie Posłańcy! Wasze przybycie w imieniu Rady Narodowej Słoweńców, Chorwatów i Serbów, godnego reprezentanta naszej szerokiej myśli narodowej, i wasze oświadczenie o jej historycznej decyzji z 24 XI o uchwaleniu unii państwowej wszystkich ludzi i całej naszej poturbowanej, ale ukochanej i chwalebnej ojczyzny napełniło mnie głęboką radością [...] W imieniu Jego Królewskiej Mości

⁵¹ Naród czarnogórski w oficjalnych statystykach demograficznych został po raz pierwszy uwzględniony w 1948 roku, a więc już w realiach komunistycznej Jugosławii. Dane w tym zakresie z wcześniejszego okresu nie uwzględniały odrębności narodowej Czarnogórców, którzy byli traktowani jako Serbowie. Taki stan rzeczy potwierdzają badania Aleksandra Rakovića oraz Piotra Eberhardta. Warto dodać, że wybitny polski uczony w swojej pracy z 2005 roku *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze Jugosławii w XX wieku* w części statystycznej badań powołał się na niekwestionowany autorytet w dziedzinie problematyki etnicznej i narodowościowej na Bałkanach profesora Károlyego Kocsisa z Węgierskiej Akademii Nauk. Należy jednak zauważyć za profesorem Eberhardtem, że nawet pomimo nieuwzględniania Czarnogórców w oficjalnych statystykach demograficznych w tym okresie istniały już przesłanki wpływające na poczucie czarnogórskiej tożsamości narodowej, takie jak: własna historia, prawo, religia, niepodległość, a także kultura, w której nie bez znaczenia były poetyckie inklinacje króla Mikołaja I. Zresztą tenże monarcha w okresie istnienia Królestwa Czarnogóry utrwalił w swoich wypowiedziach istnienie *par excellence* narodu czarnogórskiego, choćby w deklaracji przystąpienia państwa do Wielkiej Wojny. Zob. P. Eberhardt, *op. cit.*, s. 103–108; A. Raković, *Nacionalni identitet u Crnoj Gori*, „Pravda”, Februar 2004, s. 12.

⁵² A.S. Trbović, *A Legal Geography of Yugoslavia's Disintegration*, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 118.

⁵³ Ciekawa reakcja po utworzeniu Królestwa SHS miała miejsce w Wielkopolsce. Zebrał się tam bowiem Sejm Dzielnicowy, który wystosował do Belgradu oficjalne pismo gratulacyjne, gdzie zapewniono o najgorętszych powinszowaniach z okazji uformowania państwa jugosłowiańskiego. Pod dokumentem podpisali się Polacy z Wielkopolski, Prus Królewskich, Śląska, Mazowsza, Warmii oraz wychodźstwa niemieckiego. W donośnej formie stwierdzono: „Cieszymy się razem z wami, że po wiekowym rozbiciu nastąpiło upragnione zjednoczenie jednej Matki. Z wami współdziałać pragniemy nad urzeczywistnieniem myśli o stworzeniu potężnej gromady narodów słowiańskich. Szczęść Boże!”. Treść pisma opublikowano m.in. na łamach „Kurieria Poznańskiego” oraz „Postępu” (*Telegram do Jugosłowian*, „Kurier Poznański”, 4 XII 1918, nr 278, s. 3; *Do południowych Słowian*, „Postęp”, 5 XII 1918, nr 279, s. 2).

Króla Piotra I ogłaszam zjednoczenie Serbii z niezależnym Państwem Słoweńców, Chorwatów i Serbów w jednym Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców [...] Mogę was zapewnić, i Radę Narodową, której jesteście pełnomocnikami, mogę zapewnić wszystkich moich braci słoweńskich, chorwackich i serbskich, których wolę i myśli reprezentujecie, że ja i mój rząd, i ludzie Serbii, zawsze i wszędzie będziemy kierować się wobec was niewzruszoną i głęboką braterską miłością [...] Będę królem tylko wolnych obywateli państwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, zawsze pozostając wiernym wielkim konstytucyjnym, parlamentarnym i szerokodemokratycznym zasadom ogólnego prawa do głosowania. Dlatego będę szukał możliwości utworzenia rządu, który będzie reprezentował całą zjednoczoną ojczyznę [...] Razem z wami, mam nadzieję, że nasi wielcy przyjaciele i sojusznicy sprawiedliwie ocenią nasz punkt widzenia [...] że nasze poglądy uzyskają wyraz w decyzjach rządu Królestwa Włoch [...] Szanowni Posłańcy, zaufajcie królewskiemu słowu i zabierzcie swoje pozdrowienia do moich braci i siostr na całym terytorium naszej wolnej i zjednoczonej Jugosławii. Niech żyje cały naród serbski, chorwacki, słoweński! Niech szczęście trwa w naszym chwalebnym Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców!”⁵⁴.

Fotografia 1

*Księżę regent Aleksander w towarzystwie króla Piotra I
przyjmuje wysłanników Państwa SHS*

Źródło: *Први Децембар 1929*, „Политика”, 1 XII 1929, nr 7753, s. 1.

⁵⁴ *Adresa Izaslanstva Narodnog Vijeća SHS Prestolonasledniku Aleksandru i Njegov Odgovor*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 135–137.

Na podstawie zacytowanego przemówienia warto zwrócić uwagę na to, że książę regent Aleksander bezkrytycznie widział w sobie przyszłego króla Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Te narody były przez niego traktowane na zasadzie braterstwa i równości, które w państwie miały zostać wyrażone w konstytucjonalnej, demokratycznej i parlamentarnej formie współżycia. Monarcha nie stronił od używania, wtedy potocznego, określenia „Jugosławia”, ale zdawał też sobie sprawę ze skali wyzwań, przed którymi stało państwo jugosłowiańskie i wszelkie projektowane w nim instytucje. Chodziło zarówno o ukształtowanie stabilnych wewnętrznych instytucji państwowych, jak i o utrwalenie pozycji międzynarodowej Królestwa SHS, szczególnie w kontekście stosunków z ekspansjonistycznymi Włochami.

3. Zakończenie

Jakkolwiek wiele było różnych wyobrażeń narodowych wokół budowy Jugosławii, to jej ideał stał się faktem w koncepcji oczekiwanej przez najsilniejszych graczy bałkańskich, tj. Serbów, a ściślej przez ekipę Pašicia i dwór Karađorđevićów. Michał Jerzy Zacharias stwierdził, że: „Ostatecznie o powstaniu Królestwa SHS zadecydowała konkretna sytuacja polityczna. Dawne plany zjednoczeniowe Słowian Południowych miały mniejsze, drugorzędne znaczenie”⁵⁵. Trudno jest sądzić, że Słowianie Południowi dokonaliby zjednoczenia w ramach dużego państwa, gdyby wcześniej, pod koniec XVIII wieku i w XIX wieku, nie wykształciła się w ich świadomości potrzeba takiego działania, ale wspomniana przez Michała Jerzego Zacharias „konkretna sytuacja polityczna” związana z przeobrażeniami Wielkiej Wojny była kluczowa w procesie utworzenia Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców.

Nie wolno też zapominać, że – *sensu largo* – duży wpływ na powodzenie zjednoczenia południowosłowiańskiego miały inne wydarzenia, jak choćby krwawe obalenie z tronu serbskiego króla Aleksandra Obrenovicia w 1903 roku, które definitywnie położyło kres tej dynastii w Królestwie Serbii⁵⁶. Obrenoviciowie nie byli przywiązani do idei zjednoczenia południowosłowiańskiego w stopniu, w którym dało się to zauważyć u Karađorđevićów. Ponadto Królestwo Serbii, czyli główny gracz w procesie zjednoczeniowym, znalazło się w fazie

⁵⁵ M.J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2004, s. 21.

⁵⁶ Szeroko o zamachu na Obrenoviciów napisałem w artykule opublikowanym w 2016 roku na łamach „Przeglądu Geopolitycznego” (zob. K.S. Morawski, *Krwawy przewrót w Serbii w 1903 roku: ustalenia w świetle archiwalnych relacji prasowych*, „Przegląd Geopolityczny”, 2016, t. 15, s. 101–122).

dynamicznego rozkwitu właśnie pod rządami króla Piotra I oraz jego syna księcia Aleksandra. To Karađorđevićowie wraz ze sprawną dyplomacją serbską doprowadzili do ujarznienia gwałtownych temperamentów bałkańskich w ramach doniosłego pomysłu o utworzeniu wspólnego państwa.

Na bazie założeń zjednoczeniowych wypracowano dokumenty świadczące o zgodzie południowosłowiańskiej w klimacie Wielkiej Wojny, tj. umowy zjednoczeniowe zawarte w Korfu w 1917 roku i w Genewie w 1918 roku, które legitymizowały *de iure* utworzenie Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców. W rezultacie skomplikowanego procesu zjednoczeniowego założenia o równości Słowian Południowych uległy też pewnym wypaczeniom, których oddziaływanie nie było jednak istotne w końcowym procesie budowy państwa. Za takie przecież nie można było uznać głosów sprzeciwu słabych i niebranych pod uwagę dążeń Czarnogórców i Macedończyków. W 1918 roku narody południowosłowiańskie nie były bowiem przygotowane na swoją „jesień wolności”, która nadeszła dopiero na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku.

Wykaz źródeł i literatury

1. Źródła

Materiały archiwalne

- Архив Југославије у Београду
- Збирка Војислава Јовановића Марамбоа
- Библиотека Архива СЦГ
- Репробукција слике Анасмаса Боцарућа
- Knjižnica Inštituta za Novejšo Zgodovino v Ljubljani
- Definitivni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921 godine
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine u Kraljevini Jugoslaviji

Prasa

- „Dziennik Poznański” 1918
- „Kurier Poznański” 1918
- „Monitor Polski” 1918
- „Postęp” 1918
- „Pravda” 2004
- „The New York Times” 1918
- „Политика” 1929

Materiały internetowe

- Borozan Đ., „Demografski identitet Srba i Hrvata u Jugoslaviji prema popisima stanovništva od 1921. do 1991. godine”, <http://www.cpi.hr>.
- Centar za Politološka Istraživanja, <http://www.cpi.hr>.

Źródła drukowane

- *Jugoslavija 1918–1988. Tematska Zbirka Dokumentata*, red. B. Petranović, M. Zečević, [b.o.w.], Beograd 1988.

2. Literatura

Opracowania zwarte

- Banac I., *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*, Cornell University Press, New York 1984.
- Batowski H., *Państwa Bałkańskie 1800–1923*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1938.
- Batowski H., *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918*, [b.o.w.], Kraków 1982.
- Bujwid-Kurek E., *Państwa południowosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- Djokić D., *Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia*, Hurst & Company (Publishers), London 2007.
- Eberhardt P., *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze Jugosławii w XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin 2005.
- Felczak W., Wasilewski T., *Historia Jugosławii*, Wydawnictwo Ossolineum, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985.
- Giza A., *Idea jugoslawizmu w latach 1800–1918*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1992.
- *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood*, ed. F. Bieber, Nomos Publishers, Baden-Baden 2003.
- Pavlović S., *Balkan Anschluss. The Annexation of Montenegro and the Creation of the Common South Slavic State*, Purdue University, [b.m.w.] 2008.
- Podhorodecki L., *Jugosławia. Dzieje narodów, państw i rozpad federacji*, Wydawnictwo Mada, Warszawa 2000.
- Roudometof V., *Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question*, Greenwood Publishing Group, Westport 2002.
- Skowronek J., Tanty M., Wasilewski T., *Słowianie południowi i zachodni VI–XX wiek*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2005.
- Stawowy-Kawka I., *Historia Macedonii*, Wydawnictwo Ossolineum, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2000.
- Sotirović V.B., *Creation Of The Kingdom Of Serbs, Croats and Slovenes, 1914–1918*, Vilnius University Press, Vilnius 2007.
- Trbović A.S., *A Legal Geography of Yugoslavia's Disintegration*, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Vujović D., *Crnogorski federalisti 1919–1929*, [b.o.w.], Titograd 1981.

- Waldenberg M., *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Walkiewicz W., *Jugosławia*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2009.
- Zacharias M.J., *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2004.

Artykuły naukowe

- Ganza-Aras T., *Frano Supilo u Svjetlu Najnovijih Istraživanja*, „Historijski Zbornik”, 1974, nr 25–26.
- Morawski K.S., *Proces kształtowania się narodu macedońskiego wobec skomplikowanej sytuacji geopolitycznej*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa”, 2011, z. 39.
- Morawski K.S., *Ukryty fragment czarnogórskiej historii: przyłączenie Czarnogóry do Serbii w 1918 roku*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa”, 2012, z. 41.

Opracowania encyklopedyczne

- *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenacka*, red. St. Stanojević, I, II, III i IV Knjiga, Zagreb 1928.

Streszczenie: Artykuł zatytułowany *Proces tworzenia Królestwa SHS wobec przeobrażeń Wielkiej Wojny (1914–1918)* zawiera omówienie decydujących wydarzeń związanych z powstaniem pierwszej formy państwa jugosłowiańskiego, czyli utworzonego 1 XII 1918 roku Królestwa Serbów, Chorwatów i Słowenów. Autor skupił się przede wszystkim na omówieniu przesłanek skomplikowanego procesu negocjacyjnego toczącego się pomiędzy przedstawicielami narodów południowosłowiańskich, które wyrażały różne wizje dotyczące utworzenia wspólnego państwa. Kwestią dodatkowo utrudniającą zjednoczenie Słowian Południowych były przeobrażenia Wielkiej Wojny i związane z nimi częste zmiany położenia politycznego terytoriów i państw bałkańskich, a także tworzenie się różnych ośrodków reprezentujących interesy narodów południowosłowiańskich.

Przeprowadzone omówienia zostały oparte na niewykorzystanych dotąd w polskiej literaturze archiwach bałkańskich, zbiorach dokumentów i prasie (głównie z 1918 roku), a także na najważniejszych opracowaniach autorów bałkańskich, polskich i innych.

Słowa kluczowe: Królestwo SHS, Jugosławia, utworzenie Królestwa SHS w 1918 roku, dynastia Karadorđevićów, Nikola Pašić

The process of creation of the Kingdom of SHS in view of the transformations of the Great War (1914–1918)

Summary: The article „The process of creation of the Kingdom of SHS in view of the transformations of the Great War (1914–1918)” provides an overview of the defining events related to the creation of the first Yugoslav state; that is the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes established on 1st December 1918. The discussions included in the article were focused primarily on the

circumstances of the complicated process of negotiations between the representatives of the South-Slavic nations, which expressed different visions in the context of the creation of a common state. An issue further hindering the unification of the South Slavs was the transformations of the Great War and the associated frequent changes in the political situation of the Balkan states and territories, as well as the formation of different centres representing the interests of the South-Slavic nations.

The discussions were based on Balkan archives previously unused in Polish literature; collections of documents and press sources (mostly from 1918); as well as on the most important studies of Balkan, Polish, and other authors.

Keywords: Kingdom of SHS, Yugoslavia, creation of the Kingdom of SHS in 1918, Karadordević dynasty, Nikola Pašić